

O currículo oculto nas incubadoras de negocio con base tecnolóxica

The Hidden Curriculum in Technology Business Based Incubators

FRANCISCO JOSÉ ZAGARI FORTE
Secretaría de Educación do Distrito Federal, Brasília, Brasil
<zagarif@gmail.com>

EMANUEL FERREIRA LEITE
Universidade de Pernambuco, Brasil
<emanueleite@uol.com>

MARÍA-DOLORES SÁNCHEZ-FERNÁNDEZ
Universidade da Coruña, Departamento de Análise Económica e Administración de Empresas, Facultade de
Economía e Empresa, Elviña, 15071 A Coruña, España
<maria.sanchezf@udc.gal>

Recibido: 25/06/2015

Aceptado: 20/07/2015

Resumo

O fenómeno do emprendedorismo transformou o mundo en todos os sectores, e especialmente nos ambientes proxectados para acomodar as empresas que buscan a modernización e a transformación de ideas en produtos, procesos ou servizos, como é o caso das incubadoras. Este artigo ten como obxectivo identificar o currículo oculto en empresas de base tecnolóxica incubadas. Trátase dunha pescuda exploratorio-cualitativa, pois non hai coñecemento estruturado sobre o currículo oculto en incubadoras de empresas. As metodoloxías utilizadas foron a entrevista semiestruturada e as observacións. A pescuda realizouse no Centro de Desenvolvemento Tecnolóxico da Universidade de Brasilia (Brasil), en empresas incubadas, buscando integrar os factores internos e externos, as actitudes, os valores, os comportamentos e as orientacións sobre a aprendizaxe dentro dunha incubadora de empresas. Así, propoñemos un modelo de identificación de currículo oculto (MIC) na incubadora para comprobar a relación entre o suxeito e o ambiente. Tal modelo mostra os factores internos e externos indutores do currículo oculto na aprendizaxe. A pescuda permitirá contribuír a que os xestores de incubadoras melloren aínda máis a formación dos emprendedores desde a perspectiva do currículo oculto, co fin de maximizar o coñecemento innovador. Esta pescuda sobre o currículo oculto nunha incubadora de empresas de tecnoloxía, inédita no medio académico, ten como obxectivo propor un modelo para a identificación do currículo oculto.

Palabras chave: emprendedor, currículo oculto, incubadora de empresas.

Abstract

The phenomenon of entrepreneurship has transformed the world in all sectors, especially in environments designed to accommodate companies seeking modernization and transformation of ideas into products, processes and / or services, as in the case of the incubators. The article aims to identify the hidden curriculum in technology-based companies incubated. This is an exploratory research - qualitative, because there is no structured knowledge about the hidden curriculum in business incubators. The method was semi-structured interviews and observations. The research was conducted at the Centre of Technological Development at the University of Brasilia (Brazil), incubated companies seeking to integrate the internal and external factors which are the attitudes, values, behaviours and guidance on learning within a Business Incubator. Thus, we propose a Model Identification of hidden curriculum in the Incubator (MIC) to prove the relationship between the subject and the environment. The model shows the internal and external factors as the inducer of the hidden curriculum in learning. The research will allow a contribution to the incubator managers that will further improve the training of entrepreneurs from the perspective of the hidden curriculum to maximize innovative knowledge. The research is unprecedented in academia about the hidden curriculum in a Technology Business Incubator, aiming to propose a model for identifying hidden curriculum.

Keywords: Entrepreneurship, Hidden curriculum, Business incubator.

1. Introducción

O fenómeno do emprendedorismo medra cada día tanto no que ten a ver coa creación de negocios como en canto ás pescudas respecto de tal fenómeno. As incubadoras de empresas son parte deste fenómeno que comezou ao redor da década dos oitenta no Brasil. Os programas de incubación de empresas en universidades veñen crescendo desde entón no país e no mundo, co fin de auxiliálos no seu apancamento na área de xestión de negocios.

A formación dos emprendedores é un proceso similar ao éxito das empresas que están incubadas, o cal pode ser entendido como a formación de empresas máis lonxevas e con bos resultados. No entanto, o factor relevante é a avaliación da análise curricular do programa. Durante o período de incubación os xestores das empresas realizan cursos, charlas, seminarios, congresos e consultorías diversificadas, para ampliaren a súa capacidade de xerencia co fin de interferir no proceso de aprendizaxe e na atención ás necesidades do negocio de forma iterativa. Con todo, o currículo oficial non traduce a aprendizaxe efectiva deses xestores, pois existe un coñecemento innovador que agrega outros resultados non controlados.

Este artigo preséntase como unha pescuda exploratorio-cualitativa levada a cabo na Universidade de Brasilia (UnB), e propón un modelo de identificación do currículo oculto nunha incubadora de empresas de base tecnolóxica. A pescuda é exploratoria e cualitativa, mediante un estudo de caso, segundo Yin (2009, p. 51) o mellor método para tal fin, por non existir referencial bibliográfico na literatura científica. A motivación principal da pescuda é explorar a conexión entre o currículo oculto, os emprendedores e a incubadora, pois o currículo oculto posúe unha dimensión de actitudes, comportamentos, orientacións e valores que afectan á aprendizaxe na incubadora de empresas de base tecnolóxica.

2. Metodoloxía

Escollemos como caso de estudo o da incubadora de empresas do Centro de Apoio ao Desenvolvemento Tecnolóxico da Universidade de Brasilia (CDT/UnB). Servímonos da análise cualitativa para medir o currículo oculto e o seu modelo como a máis apropiada para esa pescuda, a través da análise de contido. Stake (2010, p. 12), afirma que «os estudos cualitativos son excelentes para analizar as formas reais e existentes que as persoas ou as organizacións están usando para funcionar». Doutra banda, pódese definir

a análise de contido, segundo Bardin (2010, p. 44), como «un conxunto de técnicas de análise das comunicacións, cuxa finalidade é obter, por procedementos sistemáticos e obxectivos de descrición do contido das mensaxes, indicadores (cuantitativos ou non) que permitan a inferencia de coñecementos relativos ás condicións de produción/recepción-variables inferidas destas mensaxes».

As entrevistas levadas a cabo analizáronse confrontándoas coas características das variables tidas en conta (actitudes, comportamentos, valores e orientacións), o que confirmou a existencia do currículo oculto e nos conduciu á elaboración dun modelo de identificación do devandito currículo. Polos motivos expostos non podemos dicir que a pescuda cualitativa sexa xeneralizable, mais é exploratoria, no sentido de buscar coñecemento para unha cuestión sobre a cal as informacións dispoñibles son, aínda, insuficientes.

2.1. Preguntas da pescuda

Na pescuda pretendemos dar resposta ás seguintes preguntas: por un lado, existe o currículo oculto na formación de emprendedores nunha incubadora de empresa de base tecnolóxica?; e, polo outro, é posible propor un modelo de identificación do currículo oculto nunha incubadora de empresas de base tecnolóxica?

2.2. Método

O instrumento de pescuda que empregamos consistiu nunha entrevista de vinte preguntas dirixida aos emprendedores das empresas incubadas, así como nunha entrevista semiestruturada co xerente da incubadora do CDT/UnB, de acordo co apuntado por Richardson (2009, p. 30). Para alén realizamos observacións que contribuíron á análise dos seus resultados. Cómpre notarmos que segundo Stake (2010, p. 30), «o propio pescudador é un instrumento ao observar accións e contextos e, con frecuencia, ao desempeñar intencionalmente unha función subxectiva no estudo, utilizando súa experiencia persoal en facer interpretacións».

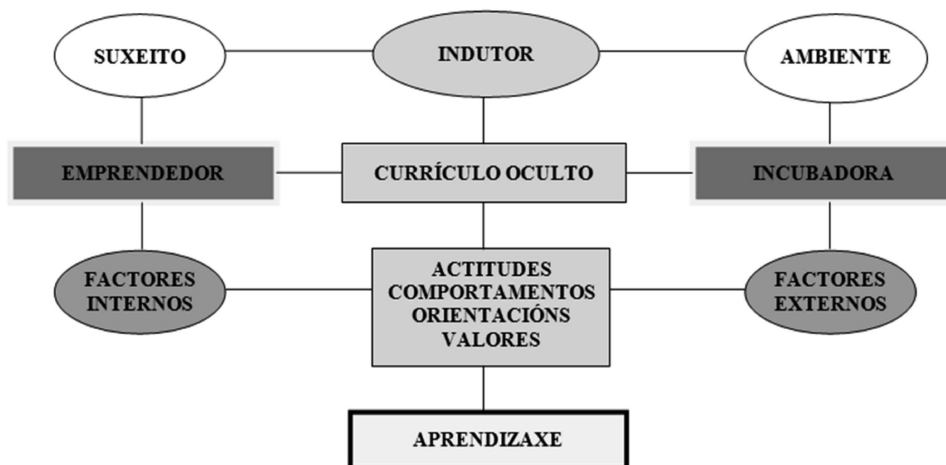
3. O modelo de identificación do currículo oculto

Santomé (2005, p. 61) afirma que «as esixencias académicas do currículo oficial están directamente relacionadas coa vida produtiva adulta a través do currículo oculto». O

primeiro en explorar o currículo oculto foi John Dewey no seu libro de 1916 *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education* (Dewey, 1967), mais o concepto como tal non sería empregado por primeira vez até 1968, ano en que Philip W. Jackson publica *Life in Classrooms*. Neste traballo, de acordo con Silva (2011, p. 78), entendemos o currículo oculto como todos aqueles aspectos do ambiente escolar que, sen formaren parte do currículo oficial, explícito, contribúen, de forma implícita, a aprendizaxes sociais relevantes, «fundamentalmente actitudes, comportamentos, valores e orientacións».

Con base nesta definición e nos resultados da pescuda, deseñamos un modelo de identificación do currículo oculto que inclúe factores tanto internos como externos, co fin de comprobarmos a súa existencia na formación dos emprendedores da incubadora de empresas obxecto de análise. O devandito modelo permitiunos constatar que o currículo oculto é un indutor da innovación en calquera área, principalmente na tecnolóxica, e que son varios os aspectos da aprendizaxe que contribúen á súa propagación, para alén do comportamento, as actitudes, os valores e as orientacións. De calquera xeito debe ser investigado noutros aspectos, pois necesita ser repensando para a planificación do currículo tradicional e a avaliación individual do alumnado. Seguidamente presentamos na Figura 1 o modelo proposto.

Figura 1. Modelo de identificación do currículo oculto

Fonte: elaboración propia

O modelo, específico para o caso dunha incubadora de empresas de base tecnolóxica, establécese en dous niveis, como pode apreciarse na figura:

a) O primeiro nivel está composto de suxeito; indutor e ambiente.

– O suxeito é quen participa no evento ligado ao ensino, isto é, o/a emprendedor/a. Segundo Leite (2001, p. 165), «o emprendedor de empresa de base tecnolóxica é aquel individuo que crea unha empresa para fabricar produtos ou servizos que utilizan contido tecnolóxico elevado, incorporando principios ou procesos innovadores de aplicacións recentes, mesmo que non sexan inéditos».

– O ambiente é a organización, constituída por profesores, emprendedores incubados, consultores e outros, onde o suxeito realiza a aprendizaxe; é dicir, trátase da incubadora de empresas de base tecnolóxica. A Asociación Nacional de Entidades Promotoras de Emprendemento e Innovación (ANPROTEC, 2013) identifica as incubadoras de empresas como aquela iniciativa «que ten por obxectivo ofrecer soporte a emprendedores para que eles poidan desenvolver ideas innovadoras e transformalas en emprendementos de éxito. Para iso, ofrece unha infraestrutura e un soporte de xerencia, orientando os emprendedores no tocante á xestión do negocio e súa competitividade, entre outras cuestións esenciais ao desenvolvemento dunha empresa».

– O indutor será sempre o currículo oculto, en relación coas actitudes, os comportamentos, as orientacións e os valores adquiridos polo suxeito individualmente ao longo da súa vida.

b) O segundo nivel está composto de factores internos e externos. Os primeiros son as actitudes, os comportamentos, as orientacións e os valores do suxeito; os segundos, pola súa vez, refírense a todas as variables antes descritas que o ambiente presenta ao suxeito no decorrer dun determinado tempo, alén de ás actitudes, os comportamentos, as orientacións e os valores propios do ambiente.

O currículo oculto está interrelacionado co suxeito e o ambiente, pois revélase no enfrontamento destes factores no suxeito dentro do ambiente, que leva o suxeito a unha aprendizaxe non prevista no currículo para a formación dos emprendedores. Un factor pode anular outro, sobreporse a outro ou aínda agregalo, e así acontece a aprendizaxe. Esa aprendizaxe é pertinente aos emprendedores, pois a diferenza que existe entre as persoas está xustamente no currículo oculto ao longo da vida que muda constantemente a percepción do mundo, non soamente dentro dunha incubadora de empresas de base tecnolóxica.

Espérase que esta pescuda sirva para desenvolver outros métodos para seren utilizados en estudos máis profundos sobre o currículo oculto. O referencial teórico que sustenta o modelo de identificación do currículo oculto móstrase na Figura 2.

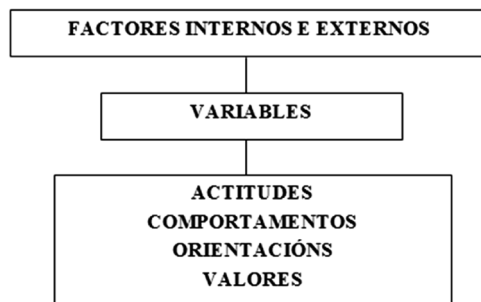
Figura 2. Teorías do modelo de identificación do currículo oculto

Fonte: elaboración propia

Como pode apreciarse o tratamento realizado na pescuda consistiu en buscar teorías que identificasen o currículo oculto nas incubadoras de empresas de base tecnolóxica, conforme os factores presentados na Figura 3:

Figura 3. Factores internos e externos-variables

Fonte: elaboración propia

Nesa concepción establecéronse os factores internos e externos dentro do modelo de identificación do currículo oculto, ben como o enfrontamento deses factores dentro dun ambiente co suxeito, entendido como unha reconstrución da aprendizaxe que acontecerá continuamente en cada momento dentro dun ambiente, da cal se obterá unha aprendizaxe ou non. As tensións creadas nun ambiente de aprendizaxe por causa dos

factores mencionados, non previstas no currículo oficial e que forman parte do currículo oculto e o traducen, poden comportar fundamentalmente tres tipos de situacións:

- a) A confirmación dos valores, as actitudes, as orientacións e os comportamentos dun suxeito dentro do ambiente, ou viceversa.
- b) A modificación dos valores, as actitudes, as orientacións e os comportamentos dun suxeito dentro do ambiente ou viceversa.
- c) E, por último, o acrecentamento dos valores, as actitudes, as orientacións e os comportamentos dun suxeito dentro do ambiente ou viceversa.

Segundo Trillo (2000, p. 1276) acostúmase afirmar que existe unha relación de dependencia ou subordinación entre valores, actitudes e normas:

A actitude predetermina o comportamento; define o campo das posibilidades de sentido da acción cando esta é solicitada por situacións concretas da vida. A actitude é, á súa vez, predeterminada polo valor previamente interiorizado. Valor, actitude e acción forman unha secuencia. A norma debe tamén ser interiorizada, mais, mentres que o valor só funciona tras a súa apropiación polo suxeito, ou sexa, o valor só é activo a partir do interior, aquela pode exercer a súa función inductora de comportamentos desexados a partir do exterior, isto é, sen que o suxeito sinta en si mesmo, intimamente, a necesidade de respectala. No entanto, as normas teñen por referencia fundamental os valores, elas prescriben obxectivamente accións implícitas nos valores.

Así, os valores son o fundamento último tanto das actitudes como das normas; as actitudes dependen dos valores ou teñen o seu fundamento neles, como proxectos máis globais, o cal é unha manifestación ou unha expresión dun valor. Os valores, daquela, de acordo con Rokeach (citado por Reich e Adgogk 1976, p. 26), establecen padróns e serven de motivación. Cada actitude para este autor (Rokeach 1981, p.17) é unha organización relativamente duradeira de crenzas interrelacionadas que describe, avalía e defende a acción con relación a un obxecto ou situación, con compoñentes cognitivos, afectivos e de comportamento

A achega de Trillo (2000, p. 27) foi que as actitudes non son algo definido, fixo, estable e inalterable, senón vivo, evolutivo, dinámico. As actitudes constrúense, ensínanse, modifícanse, substitúense por outras etc. A nosa pescuda confirmou isto para os factores internos e externos, cuxo troco entre o suxeito e o ambiente pode ocasionar unha aprendizaxe, non constante, no currículo oficial, para alén de no currículo oculto.

Tal é así que Silva (1996, p. 17) comenta que o profesorado é antes de nada un orientador do alumnado, unha vez que a educación non se esgota na instrución: presupón tamén a guía do alumnado ante as dúbidas e situacións dificultosas que poida encontrar. Na incubadora, que non conta con profesores, porque non existe un currículo oficial, temos outros axentes que desempeñan ese papel, orientando os emprendedores en seus negocios.

4. Conclusións

A incubadora de empresas transmite moito máis coñecemento do que ela mesma cre, considerando que o currículo oculto propicia unha aprendizaxe innovadora que non se reflicte na planificación da formación de emprendedores. A pescuda no CDT/UnB, como estudo de caso, xunto coas entrevistas e as observacións do xerente da incubadora, confirmou a existencia dun currículo oculto na incubadora de empresas de base tecnolóxica, a respecto do cal se propuxo un modelo de identificación que atende a diferentes factores externos e internos.

Por iso, a pescuda apunta cara a varias preguntas verbo de diferentes áreas das ciencias, tales como a educación, a psicoloxía, a socioloxía, a antropoloxía e a xenética, que poden ampliar o descubrimento. Entre outras, as seguintes: cales son os valores, as actitudes, os comportamentos e as orientacións que máis inflúen na aprendizaxe?; o currículo oculto ten influencia noutros ambientes de aprendizaxe?; pódese medir unha avaliación individual sobre a perspectiva do currículo oculto cos factores internos e externos na aprendizaxe?; existe un poder de predicir dos valores sobre as actitudes e os comportamentos e orientacións nun ambiente de aprendizaxe?; existen na composición propia dos individuos os valores, actitudes, comportamentos e orientacións que actúan na aprendizaxe?; o currículo oculto é unha simple reprodución da sociedade para o individuo?; como os factores internos e externos de valores, actitudes, orientacións e comportamentos influencian a aprendizaxe?; o currículo oculto forma parte da aprendizaxe do ser humano durante a súa evolución?; é posible medir os valores, as actitudes, as orientacións e os comportamentos nun ambiente de aprendizaxe?; quen transmite máis valores, actitudes, orientacións e comportamentos, a familia ou a escola?; cales son os factores máis preponderantes no currículo oculto, os internos ou os externos? Esa pescuda non esgotou todas as explicacións das causas do currículo oculto nunha incubadora de empresas de base tecnolóxica, senón que existe a necesidade de profundidade da ciencia sobre ese fenómeno.

Referencias bibliográficas

- ASSOCIAÇÃO NACIONAL DE ENTIDADES PROMOTORAS DE EMPREENDIMENTOS INOVADORES (ANPROTEC) (2013) [en liña] «Incubadoras e parques». Disponível no enderezo web <<http://goo.gl/oKZzQM>>.
- BARDIN, L. (2010) *Análise do conteúdo*. Lisboa, Editora 70.
- DEWEY, J. (1967) *Democracia y educación. Una introducción a la filosofía de la educación*. Bos Aires, Editorial Losada.
- JACKSON, P. W. (1990) *Life in Classrooms*. Nova York, Teachers College Press.
- LEITE, E. (2006) *Empreendedorismo, Inovação, Incubação e a Lei de Inovação*. Recife, Editora Bagaço.
- REICH, B. e ADCOCK, C. (1976) *Valores, atitudes e mudança de comportamento*. Rio de Janeiro, Zahar Editores.
- RICHARDSON, R. J. (2009) *Pesquisa social: métodos e técnicas*. São Paulo, Editora Altas.
- ROKEACH, M. (1981) *Crenças, Atitudes e Valores*. Rio de Janeiro, Editora Interciência.
- SCHUMPETER, J. A. (1984) *Capitalismo, socialismo e democracia*. Rio de Janeiro, Zahar Editores.
- SILVA, T. T. (2011) *Documentos de identidade. Uma introdução à teoria do currículo*. Belo Horizonte, Editora Autêntica.
- STAKE, R. E. (2011) *Pesquisa qualitativa. Estudando como as coisas funcionam*. Porto Alegre, Penso.
- TORRES SANTOMÉ, J. (2005) *El curriculum oculto*. Madrid, Ediciones Morata.
- TRILLO, F. (2000) *Atitudes e valores do ensino*. Lisboa, Editora Instituto Piaget.
- YIN, R. K. (2010) *Estudo de caso. Planejamento e métodos*. Porto Alegre, Bookman.